

читати, або як вивчать, то налягають головню на польське, що знов їй потому мало на що здається; церковного співу і обряду не вчать – ну, і, очевидна річ, що потому дитина не має до чого приткнути те, що винесла зо школи, і розгублює все по дорозі. Де в селі є читальня або де родичі мають звичай справити дитині щороку хоч одну-дві нові книжки, там ще яко-так, там здобутки шкільної науки не пропадають марно. А де того нема, де дитина, покинувши школу, не бачить більше книжки на очі, там її наука певно не дочекає до другої конскрипції.

Виховання народу мусить вирости з традицій, — з культурного стану того народу, мусить корінитися в характері, привичках народу, інакше се буде даремна трата часу й сил»⁴...

І.Я.Франко

Наші народні школи і їх потреби. Зібрання творів у 50-ти т. Київ: Наук. думка, 1976-1989. Т.22. Кн. 2. С. 10–115.

Примітки

1. Подається за публікацією в збірці «З вершин і низин» (1893), (с.69—70). Тут використано текст з книги: *Іван Франко* Мозаїка із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 томах. Львів: Каменяр, 2001. 434 с.
За часів панування комуністичних злочинців його не публікували, бо гімн закликає служити **Україні, а не Москві**. Не можна не признати рації нашим ворогам !
2. Франко І. Одвертий лист до галицької української молоді. 1905. С. 19.
3. Франко І.Я. Зібрання творів : У 50-ти т. К. : Наук. думка, 1976 –1984. Т. 46. Кн. 2, с. 108.
4. Франко І. Хома з серцем і Хома без серця. *Твори*: В 50 т. Т. 22. К., 1976-1989. С. 15.

Шевченко С.М.

ЮРКЕВИЧ ПАМФІЛ ДАНИЛОВИЧ

(1826-1874)

український філософ, педагог

Народився у с. Ліпляво Золотоніського повіту Полтавської губернії (нині Черкаська обл.) в родині священика. Навчався в Переяславській семінарії (1847), у Київській духовній академії (1851, далі - КДА), після закінчення якої призначений на посаду наставника академії по класу філософських наук. За 10 років роботи в КДА став магістром, одержав звання екстраординарного та ординарного професора.

1861 р. був запрошений на посаду очільника кафедри філософії у Московському університеті, де викладав логіку, історію філософії, та педагогіку. Обґрунтував доцільність ввести педагогіку як навчальну дисципліну і вона стає в університеті обов'язковою для студентів, які по закінченні планують займатися педагогічною діяльністю.

Центральною проблемою філософії П. Юркевича була проблема людина. Став продовжувачем українські духовні традиції у формі кордоцентризму, антропоцентризму української світоглядної ментальності. Людину розуміє як вільну відповідальну

особистість. Квінтесенцією його філософських поглядів є «філософія серця» - оригінальна філософська система, в центрі якої стоїть вчення про «серце» як символ внутрішнього світу людських переживань. Стверджував, що мислення не вичерпує повноти духовного життя: людина пізнає оточуючий світ за допомогою розуму, а пізнати красу і таємничість світу вона може лише серцем як центром всіх «пізнавальних дій». За Юркевичем, розум – це вершина, а серце – коріння духовного життя. Педагогічна теорія П. Юркевича була частиною його плану влаштування людського суспільства на засадах Істини, Добра, Краси й Гармонії та виступала органічним продовженням його філософсько-антропологічного вчення. Сформулював важливу для педагогічної науки і практики думку про те, що знання тільки тоді засвоюються, коли вони зігріті почуттями, переживаннями. Лише такі знання можуть стати дієвою силою духовного світу людини. Наголошував на тому, що виховання має перетворювальну силу у житті суспільства, тому надавав вихованню державного значення, вважаючи, що лише воно – умова розвитку держави. Водночас доводив єдність навчання та виховання у процесі формування особистості. Між розумом і волею, головою і серцем, мудрістю і любов'ю, знаннями і характером існує взаємозв'язок, але одне лише знання про добро і справедливість ще не робить людину доброю та справедливою.

У справі навчання і виховання особливо важливої ваги надавав ролі вчителя і вважав цю посаду з найпочесніших.

Основні праці: «Серце і його значення в духовному житті людини, за вченням слова Божого» (1860, перевид. 2010), «Читання про виховання» (1865), «Курс загальної педагогіки» (1869) «Різні види єдності в науці права. З рукописної спадщини» (1999) та ін.

Памфіл Юркевич

СЕРЦЕ І ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В ДУХОВНОМУ ЖИТТІ ЛЮДИНИ ЗА ВЧЕННЯМ СЛОВА БОЖОГО (уривок)

Хто читає з належною увагою слово Боже, той легко може помітити, що в усіх священних книгах і в усіх богонатхненних авторів серце людське розглядається як осереддя всього тілесного й духовного життя людини, як найістотніший орган і щонайближче містище всіх сил, функцій, рухів, бажань, почувань і думок людини з усіма їхніми напрямками й відтінками. Передовсім ми зберемо деякі місця зі Священного Писання, з яких буде видно, що ці погляди священних авторів на сутність і значення людського серця в усіх царинах людського життя відрізняються визначеністю, ясністю й усіма ознаками свідомого переконання, а відтак зіставимо це біблійне вчення з поглядами на цей предмет, які панують у сучасній нам науці.

Серце є хранитель і носій усіх тілесних сил людини. Так, Давид виражає виснаження тілесних сил від тяжких страждань словами: серце моє зомліло (Пс. 40,13); серце моє розколотилось, сила мене полишила (Пс. 38,11). Стомлений прочанин наснажує своє серце шматком хліба (Суд. 19, 5), й узагалі вино, що серце людське звеселяє, і хліб, що скріплює серце людське (Пс. 104, 15). Тому серце висихає, коли людина забуває їсти хліб мій (Пс. 102, 5). Непомірні обтяжують серця свої обжорством, пияцтвом та

життєвими клопотами (Лк. 21, 34), серця свої вигодовують, немов би на день заколення (Як. 5,5). Милосердний Бог сповнював харчами їжею й радощами серця ваші (Дії. 14,17).

Серце є осереддя душевного й духовного життя людини. Так, у серці починається й зароджується рішучість людини на ті чи ті вчинки; у ньому виникають різноманітні наміри й бажання; воно є містище волі та її жадань. Ці дії намірів, бажання й рішучості позначаються виразами: віддався я всім серцем (Бкл. 1, 13); Даниїл постановив у своєму серці (Дан. 1, 8); і було на серці мого батька Давида (1 Цар. 8, 17). Таке саме говорять вирази: серцем віруємо для праведности (Рим. 10,10), як серце йому дозволяє (2 Кор. 9, 7), щоб серцем рішучим трималися Бога (Дії. 11, 23). Стародавній Ізраїль повинен був приносити дари на побудову скинії, кожен за щедрим серцем своїм (2 М. 35, 5), і приходили кожен чоловік, кого вело серце його (2 М. 35, 21). Хто висловлював свої бажання, той казав, що було на серці його (1 Цар. 10, 2). Коли ми робимо що-небудь охоче, то наш учинок походить від серця (Рим. 6, 17). Кого ми любимо, тому віддаємо наше серце, й навпаки, того маємо у нашому серці: дай мені, сину мій, своє серце (Пр. 23, 26); ви в серцях наших (2 Кор. 7, 3); я маю вас у серці (Фил. 1, 7).

Серце є містище всіх пізнавальних дій душі. Міркування є заміри серця (Пр. 16, 1), порада серця: а моє серце дало мені раду (Неем. 5, 7). Пізнати серцем значить збагнути (5 М. 8, 5); знати всім своїм серцем - збагнути цілковито (Єг. 23, 14). Хто не має серця, щоб пізнати, той не має очей, щоб бачити, і вух, щоб слухати (6 М. 29,3). Коли серце грубшає, то людина втрачає здатність помічати й розуміти найочевидніші явлення Божого промислу: і тяжкими зроби його уші, а очі йому позаклеюй (Іс. 6,10). Узагалі ввесь нахил думки серця - тільки зло повсякденно (1М. 6, 5). Людина недобра має серце, що плекає злочинні думки (Пр. 6, 18). Брехливі пророки пророкують нікчемність і оману свого серця (Єр. 14, 14), висловлюють привиди серця свого, а не слово з уст Господніх (Єр. 23,16). Думки є задуми сердець (1 Кор. 4, 5). Слово Боже спосібне судити думки та наміри серця (Євр. 4, 12). Що ми добре пам'ятаємо, закарбовуємо в душі й засвоюємо, те вкладаємо, покладаємо, складаємо й записуємо у серці своєму: і покладете ви ці слова Мої на свої серця (5 М. 11,18); поклади ти мене, як печатку на серце своє (Пісн. 8, 6); а Марія оці всі слова зберігала, розважаючи, у серці своїм (Лк. 2, 19); напиши їх (заповіді премудрості) на таблиці серця свого (Пр. 3, 3). Все, про що ми думаємо або що згадуємо, сходиться на серці. У царстві слави подвижників, що страждали за правду й віру, не згадаються речі колишні, і не прийдуть на серце (Іс. 65, 17); і що на серці людині не впало, те Бог приготував був тим, хто любить Його (1 Кор. 2,9).

Позаяк слово є явлення або вираження думки, то й воно виходить із серця: і з серця свого слова подадуть (Йов. 8,10); бо чим серце наповнене, те говорять уста (Мт. 12, 34).

Й позаяк мислення є розмова душі із собою, то той, хто мислить, веде цю внутрішню розмову в серці своєму: говорив я був з серцем своїм (Екл. 1,16); сказав був я в серці своєму (Вкл. 2,1); той злий раб скаже у серці своїм (Мт. 24, 48).

Серце є осереддя багатоманітних душевних почувань, хвилювань і пристрастей. Серцеві притаманні всі ступені радощів, од радости серця свого (Іс. 65,14) до того, що мое серце та тіло моє линуць до Бога Живого (Пс. 83, 3), поживу приймають із радістю та в сердечній простоті (Дії. 2, 46); всі ступені скорбот, від сумного настрою, коли серце засмучене (Пр. 25, 20), до щонайглибшого горя, коли людина кричатиме від сердечного болю (Іс. 65, 14) й коли вона відчуває, що від цього тремтить її серце і зрушилось з місця свого (Йов. 37, 1); всі ступеня ворожості, від ревнощів і гіркої заздрості (Пр. 23,17; Як. 3, 14) до гніву у серцях своїх, коли люди скреготали зубами на нього (Дії. 7,54) й коли серце розпалиться помстою (5 М. 19,6); всі ступені незадоволення, від неспокою, коли туга на серці людини чавить її (Пр. 12, 25), до відчаю, коли серце приходить у розпач (Екл. 2, 20); нарешті, всі види страху від побожного тремтіння (Єр. 32,40) до божевілья, сліпоти й тупоумства (5 М. 28, 28), до того, що омліває мій дух у мені, кам'яніє в нутрі моім серце (Пс. 143, 4). Серце мліє й тріпоче від тоски (Єг. 5,1; Єр. 4, 19); за різницею у стражданнях воно робиться, немов віск (Пс. 22, 15) або висохлим (Пс. 102, 5), розпалюється і в нутрі моім коле (Пс. 39,4; Пс. 73,21), робиться зламаносердим або розривається (Єр. 23, 9; Пс. 147, 3). У тузі людина робиться лякливою та м'якосердою (5 М. 20,8). Від жалю серце перевертається (Ос. 11, 8). Благодійне слово Боже діє на серце, як огонь той палючий (Єр. 20,9); серце палає й горить, коли на нього падає промінь божественного слова (Лк. 24, 32).

Нарешті, серце є осереддя моральнісного життя людини. У серці поєднуються всі моральнісні стани людини, від щонайвищої таємничої любові до Бога, яка волає: Бог - скеля серця мого й моя доля навіки (Пс. 73,26), до тієї зарозумілості, яка, обожнюючи себе, ставить своє серце нарівні з серцем Божим і каже: Я Бог (Єз. 28, 2). З огляду на різні моральнісні недуги серце робиться запаморочливим (Рим. 1, 21), затужавілим (Іс. 6, 10), твердим (Іс. 63, 17), камінним (Єз. 11, 19), нелюдським, звіриним (Дан. 4,13). Є серце люте (Єр. 16,12), серце суєтне (Пс. 5,10), серце нерозумне (Рим. 1, 21). Серце є вихідне місце всього доброго та злого у словах, думках і вчинках людини, є добрий чи злий скарб людини: добра людина із доброї скарбниці серця добре виносить, а лиха із лихої виносить лихе (Лк. 6,45). Серце є таблиця, на якій написаний природний моральнісний закон; тому погани виявляють діло Закону, написане в серцях своїх (Рим. 2,15). На цій самій таблиці пишеться й закон благодійний: "Слухай же ти. Мій народе, - волає Господь, - бо буду ось Я говорити Ізраїлеві, і буду свідчити на тебе: Бог, Бог твій Я" (Пс. 50, 7), і на їхньому серці його напишу (закон благодійний) (Єр. 31,33). Тому слово Боже посіяне в серці (Мт.

13, 19); сумління має своє опертя в серці (Євр. 10, 23); Христос через віру замешкав у наших серцях (Ее. 3,17); також ознаменував нас, і в наші серця дав завдаток Духа (2 Кор. 1, 22). / нехай мир Божий панує у ваших серцях (Кол. 3,15); бо любов Божа вилилася в наші серця Святим Духом, даним нам (Рим. 5, 5). Благодійне світло Бога у серцях наших засяяло (2 Кор. 4, 6). Проте з іншого боку грішникові диявол укинув у серце лихі наміри (Ів. 18" 2), сатана його серце наповнив лихими задумами (Дії. 5, 3), До неуважних слухачів слова Божого зараз приходить сатана, і забирає слово, посіяне в серцях їх (Мр. 4,15).

Як осереддя всього тілесного й багатоманітного духовного життя людини, серце називається джерелом життя або витокami життя: над усе, що лише стережеться, серце своє стережи, бо з нього походить життя (Пр. 4, 23); воно є круг життя нашого (Як. 3, 6), тобто коло або колесо, в обертанні якого полягає все наше життя. Тому воно становить щонайглибшу частину нашого єства: людське серце найлукавіше над все та невігойне, - хто пізнає його? (Єр. 17, 9). Ніколи зовнішні виявлення слова, думки й справ не вичерпують цього джерела: захована людина серця (1 Петр. 3, 4) відкрита лише для Бога: бо Він знає таємності серця (Пс. 44, 23). Станом серця виражається весь душевний стан (Пс. 51,12; Пс. 84, 3). Людина повинна віддати Богові одне своє серце, щоби зробитися Йому вірною у думках, словах і справах: дай мені, сину мій, своє серце, волає до людини Божа премудрість (Пр. 23, 26).

Відповідно до цих поглядів на вартість і значення серця в людському єстві, священні автори говорять у переносному розумінні про серце неба (5 М. 4, 11), серце землі (Мт. 12, 40), серце моря (Йона. 2, 4). У такий самий спосіб духовну зміну в серці вони позначають іноді у переносному розумінні як зміну тілесну. Так читаємо в одному з найчудовіших місць пророка Єзекіїля: і вийму з їхнього тіла серце камінне, і дам їм серце із м'яса, щоб вони ходили за уставами Моїми, і додержували Мої постанови та виконували їх (Єз. 11,19-20). Апостол Павло пише до коринтян: Ви наш лист, написаний у наших серцях, якого всі люди знають і читають! Виявляєте ви, що ви - лист Христів, нами вислужений, що написаний не чорнилом, але Духом Бога Живого, не на таблицях камінних, але на тілесних таблицях серця (2 Кор. 3,2-3). Ці висловлювання показують цілком визначено, що священні автори визнають осереддя усього тілесного й органом усього духовного життя людини те саме тілесне серце, якого биття ми відчуваємо у наших грудях. Коли людина страждає духовно, то це тілесне серце зрушає з місця свого (Йов. 37,1).

<...>

Підносячи у такий спосіб значення серця для людського життя, священні автори знали при цьому ясно й визначено, що голова людини, яку наука визнає переважно

містищем душі, має справді близький і щільний зв'язок з явищами душевного життя й є щонайважливішим їхнім органом.

<...>

Лице голови є вираженням і немовби живим дзеркалом душевних станів людини, так що взагалі вже й з вигляду можна спізнати чоловіка, і з обличчя видно хто розумний (Сир. 19, 29), розсвітлює мудрість людини обличчя Ті, і суворість лица її змінюється (Екл. 8, 1). Богоспілкування, що його сподобився Мойсей на Сінаї, виявилось в особливому просвітленні лица його: лице його стало променіти (2 М. 34, 29). У найславнішому переображенні нашого Господа обличчя Його, як те сонце, засяло (Мт. 17,2). Радість і торжество ангела, посланого до гроба Господня, щоби сповістити людям про во-скресення Спасителя, відобразилися на його світлоносному обличчі: його ж постать була, як та блискавка (Мт. 28, 3). Тому лице Боже означає повне одкровення Божої слави, до прийняття якої людина не здатна у перебіжному житті: ти не зможеш побачити лица мого, говорив Господь Мойсею, бо людина не може побачити Мене - і жити (2 М. 33, 20).

Отже, священні автори знали про високе значення голови у духовному житті людини; а проте, повторюємо, осереддя цього життя вони вбачали у серці. Голова була для них немовби видимою вершиною того життя, яке початково й безпосередньо вкорінене у серці. "Голова, - каже один тлумач священного писання, - є для зовнішнього явища те саме, що серце для внутрішньої душевної діяльності, й лишень стосовно цього їй приписується панівне значення з біблійної точки зору". Втім, вищенаведені фрагменти священного Писання дають цілком визначену думку, що голова має значення органу посередницького між цілісним єством душі й тими впливами, яких вона зазнає ззовні або згори, й що при цьому їй належить сан уряду-вального у цілісній системі душевних дій. З цими загальними визначеннями не може не погодитися психологія, хоч би якими, втім, були її особливі поняття про цей предмет. Але так само можна наперед припустити, що зазначені явища душевної діяльності у голові ще не вичерпують цілого єства душі: з необхідності мислення ми повинні припустити деяку первинну духовну сутність, яка потребує згаданого посередництва й урядувальної дії голови. Ця первинна духовна сутність має, згідно з ученням слова Божого, своїм щонайглибшим органом серце.

<...>

На підставі безперечних фізіологічних фактів, які ми відзначимо нижче, психологія навчає, що голова або головний мозок з нервами, які йдуть до нього, є необхідним і безпосереднім тілесним органом душі для утворення уявлень і думок із вражень зовнішнього світу, або що тільки цей орган є безпосередній провідник і носій душевних дій. З цим, безперечно, істинним ученням про тілесний орган душевних явищ тривалий

час поєднувалися у психології особливі погляди на сутність людської душі, погляди, які, втім, могли мати певною мірою й самостійний, незалежний розвиток. Коли нерви, зосереджені у голові, врухомлюються від впливів і вражень зовнішнього світу, то безпосереднім і щонайближчим наслідком цього руху є виникнення у душі уявлень, понять або пізнань про зовнішній світ. Звідси легко було дійти припущення, що істотна здатність людської душі є саме ця здатність породжувати або утворювати уявлення про світ завдяки рухам нервів, збуджених зовнішнім предметом. Те, що існує в нервах як рух, відкривається, являється й існує в душі як уявлення. Відповідно до цього у філософії тривалий час панував і досі ще почасти панує погляд, що душа людська є першопервинне єство, яке уявляє, що мислення є сама сутність душі або що мислення становить цілу духовну людину. Воля й почування серця розумілися як явища, видозміни й випадкові стани мислення. У правильному розвитку людського духовного життя ці дві підпорядковані здатності душі повинні збігатися з мисленням, зникати у ньому й втрачати у такий спосіб будь-яку подобу самотності та істотності. У цих визначеннях єство душі робиться так само відкритим і легко оглядуваним, як ті форми мислення, які серед інших явищ душевного життя відрізняються особливою прозорістю та яснотою. З цими визначеннями була б цілковито незгодна думка, що у самій душі є щось задушевне, є така доглибна істотність, яка ніколи не вичерпується явищами мислення. Отже, попервах ми можемо бачити тут принаймні нахил до такого пояснення явищ, в якому не дається сутності більшого й значнішого змісту в порівнянні з її явленнями, приступними нашому спостереженню; й хто, навпаки, гадає, що в людській душі, як і у кожному творінні Божому, є сторони, неприступні для обмежених засобів нашого знання, той наперед уже може бачити багатозначність біблійного вчення про глибинове серце, якого таємниці знає тільки розум божественний.

Між тим зрозуміло, що розглядуване нами психологічне вчення не може легко пояснити можливість і дійсність вільної волі у людині, не може воно також і легко визнати моральнісну гідність і значення людського вчинку, який впливає з безпосередніх потягів і почувань серця, а не визначається абстрактною думкою про обов'язок і зобов'язання. Тому філософія так часто заперечувала у людині свободу, так часто стверджувала, що у людині й людстві панує така сама непереборна необхідність, як у логічних укладаннях мислення, в яких висновок визначається не вільно, а необхідно, з вагомості й значення засновків. У такий самий спосіб теплу й життєву заповідь любові - заповідь, яка є такою багатозначною для серця, - філософія замінювала відстороненим і байдужим усвідомленням обов'язку - усвідомленням, яке передбачає не натхнення, не полум'яне прагнення серця до добра, а просте, безстороннє розуміння явищ.

<...>

...Відповідно до цього ми можемо вже припустити, що діяльність людського духу має своїм безпосереднім органом у тілі не саму лише голову або головний мозок з нервами, що до нього йдуть, але простирається значно далі й глибше всередину тілесного організму. Як єство душі, так і її зв'язок з тілом мають бути значно багатші й різноманітніші, ніж звичайно гадають. Ця - ясна річ, загальна й ще невизначена - думка про різнобічний, а не однобічний зв'язок душі з тілом міститься у біблійному вченні про серце як безпосередній і щонайближчий орган душевних діяльностей і станів. Тілесним органом душі може бути ніщо інше, як людське тіло. Тому, позаяк серце поєднує в собі всі сили цього тіла, воно ж і є щонайглибшим органом життя душевного. Тіло є доцільний орган душі не завдяки одній своїй частині, а завдяки цілому своєму складу та устрою. <...>

...Стани й настрої душі далеко ще не визначаються в усій своїй повноті діяльністю тих п'яти органів чуттів, які проводять отримане ними ззовні враження до головного мозку. Якщо нашому тілові бракує потрібних матеріалів для харчування, або якщо які-небудь частини його виведені з нормального свого стану й відношення до інших частин, то ці механічні зміни у тілі відчуються душею як голод і хвороба. Ці відчуття, як і всі ті стани й настрої душі, якими зумовлюється так звана схильність душі, мають свою основу в загальному почутті, для якого "все тіло, кожна частина його повинна слугувати більшою чи меншою мірою органом". У цьому загальному почутті "містяться первинно, перш будь-якого зовнішнього погляду, нероздільними, всі інші видозміни почуттів; тому його розглядають як коріння решти почуттів". Між тим настрої та схильності душі, що визначаються її загальним почуттям, слугують останній щонайглибшою підставою наших думок, бажань і справ: "як невизначувані, ледве всвідомлювані перші засновки, вони в zasadничують усі наші погляди у житті, як і всі наміри й учинки". Ці самі істини відкриває нам біблійне вчення про серце як місце народження думок, бажань, слів і діл людини. Фізіологія відзначає у головному мозку фізичні умови, від яких залежить діяльність душі, натомість священні автори вказують нам безпосереднє, моральнісно-духовне джерело цієї діяльності в цілісному й нероздільному настрої та схильності душевної істоти. Наші думки, слова й діла є первинно не образи зовнішніх речей, а образи або вирази загального почуття душі, породження нашого сердечного настрою.

<...>

У внутрішньому досвіді ми зовсім не помічаємо, як змінюється головний мозок від зміни наших думок, бажань і почувань; на підставі безпосереднього самопогляду ми навіть не знали б, що він є орган душі, яка всвідомлює й мислить. Якщо це відношення між мисленням та його органом має розумові підстави у призначенні мислення, яке само-

по-собі має бути спокійним і байдужим усвідомленням довколишньої дійсності, то звідси, проте, випливає, що як у мисленні, так і в його тілесному органі душа не являє себе в усій неподільності й повноті свого багатого єства. Якби людина виявляла себе одним лише мисленням, яке у такому разі було б, імовірно, найдостеменнішим образом зовнішніх предметів, то різноманітний, багатий на життя й красу світ відкривався б її свідомості як правильна, але водночас нежива математична величина. Вона могла б бачити цю величину наскрізь і в цілому, але натомість ніде не зустріла би буття істинного, живого, яке вражало б її красою форм, таємничістю потягів і безконечною повнотою змісту. Нам видається, що у справжній душі немає такого однобічного мислення. Й що було б з людиною, якби її думка не мала іншого призначення, крім того, щоби повторювати у своїх порухах події дійсності або відображати в собі сторонні духові явища? Можливо, у цьому разі наші думки відрізнялись би такою самою невизначеністю, як математичні величини, натомість ми мали б змогу в нашому пізнанні речей просуватися лише вшир, а не вглиб. Світ, як система явищ життєвих, сповнених краси й знаменності, існує і відкривається передовсім для глибинового серця й звідси вже для розуміючого мислення. Завдання, які розв'язує мислення, походять у своїй останній підставі не з впливів зовнішнього світу, а з потягів і непереборних вимог серця. Хто знає, як мало дає нам для знання чуттєвий світ, яке бідне й беззмістове те відчуття, яке виникає від зустрічі свідомості із зовнішніми предметами, той зрозуміє все значення біблійного вчення, згідно із яким підґрунтя, життєвість і глибина нашого мислення й свідомості полягає в тій душевній істоті, якої явлення ми знаємо безпосереднім внутрішнім досвідом лише в наших сердечних потягах, тобто в тих потягах, до яких таке чутливе й таке сприйнятливие наше серце. Відповідно до цього найкращі філософи й великі поети всвідомлювали, що серце їхнє було істинним місцем народження тих глибоких ідей, які вони передали людству в своїх творах, а свідомість, діяльність якої поєднана з функціонуванням органів чуттів і головного мозку, лише давала цим ідеям ясноту й визначеність, притаманні мисленню.

...Якщо з теоретичної точки зору можна сказати, що все гідне буття - гідне й нашого знання, то в інтересах вищої моральнісно-духовної освіти цілком слушною була б теза, що ми повинні знати тільки те, що гідне нашого моральнісного й богоподібного єства. Древо пізнання не є древо життя, а для духу його життя уявляється чимсь більш дорогоцінним, ніж його знання. Але це особливе, своєрідне життя духу, яке не піддається математичним визначенням, має найближче відношення до серця людини: над усе, що лише стережеться, серце своє стережи, бо з нього походить життя (Пр. 4, 23). Тут відображаються примітним чином ті витончені й невловні порухи й стани нашої душі, про які ми не можемо утворити жодного ясного уявлення. Нам ніколи не вдасться перевести у

виразне знання той рух радощі й скорботи, страху й надії, ті відчуття добра й любові, які так безпосередньо змінюють биття нашого серця. Коли ми насолоджуємося спогляданням краси у природі або мистецтві, коли нас зворушують задушевні звуки музики, коли ми дивуємо на велич подвигу, то всі ці стани більшого чи меншого натхнення вмиль відображаються в нашому серці й притому з такою самобутністю й незалежністю від нашого звичайного плину душевних станів, що людське мистецтво, можливо, вічно повторюватиме слухні скарги на недостатність засобів для вираження й зображення цих сердечних станів. <...>

З оцих зауваг ми видобуваємо дві тези: 1) серце може виражати, виявляти й розуміти цілком своєрідно такі душевні стани, які за своєю ніжністю, переважною духовністю й життєвістю неприступні для відстороненого знання розуму; 2) поняття й виразне знання розуму, позаяк воно стає нашим душевним станом, а не лишається абстрактним образом зовнішніх предметів, відкривається або дає себе відчувати й помічати не в голові, а в серці: цієї глибини воно має сягнути, щоби стати діяльною силою й рушієм нашого духовного життя.

<...>

Ми повинні заторкнути тут дві теорії, що особливо заважають правильному розумінню біблійного вчення про серце як осереддя душевних діяльностей людини.

Від певного часу філософія поширює вчення про самозаконня (автономію) людського розуму, або вчення, що цей розум сам по собі, із власних сил і засобів, дає або покладає закони для всієї душевної діяльності. З цієї точки зору було б необхідно погодитися, що вся вартість людини або ціла духовна людина полягає у мисленні. Закон для душевних діяльностей не покладається силою розуму, як його винахід, а передподаний людині, як готовий, незмінюваний, Богом заснований лад моральнісно-духовного життя людини й людства, й притому передподаний він, згідно з апостолом, у серці як щонайглибшому боці людського духу. Між явищ і дій душі розум має значення світла, яке освітлює не ним покладене, але Богом створене життя людського духу з його, Богом даними, законами. Душа існує не тільки як це світло, але також як освітлюване ним єство з найрізноманітнішими духовними здібностями, для яких закони покладені творчою волею Бога. Життя духовне народжується перш і раніш цього світла розуму, в мороці й темряві, тобто в глибинах, неприступних для нашого обмеженого погляду. Якщо із засад цього життя виникає світло знання й розуміння, як наступне його явлення, то цим цілком виправдовуються біблійні погляди на значення людського розуму, який є вершина, а не коріння духовного життя людини.

Проте, крім цього негрунтовного вчення про самозаконня розуму, нерідко зустрічається у психології вчення про сутність людської душі. Дуже часто обмежується психологія у цьому вченні вказівкою лише на загальні й родові властивості душі, тобто на ті душевні явища, які спільні людські душі з будь-якою іншою душею. Людську душу визначає вона у цьому разі як істоту, що відчуває, уявляє, почуває й бажає, й перевагу цих явищ у людині порівняно з відповідними явищами в інших чуттєво спостережуваних істотах силкується пояснити з багатьох причин, що вони, у будь-якому разі, не містяться у первинному естві людської душі й лише видозмінюють її загальний родовий характер. Між тим треба уявляти справу зовсім навпаки: людська душа має первинний і особливий зміст, який виявляється або являється, безперечно, у загальних і родових формах душевного життя, якими є уявлення, почування, бажання та ін. Тільки з цього припущення можна пояснити, чому ці родові форми набувають у людині особливого й найдовершенішого характеру, чому в оцих родових формах відкривається моральнісна особистість людини, для вираження якої даремно ми шукали б у душі людини певного механізму, що діє за загальними законами, чому, нарешті, в оцих конечних родових формах міститься почуття й усвідомлення безконечного, для якого знову немає певного та окремого носія або представника в явищах душевного життя. Але ми мусимо зробити ще крок далі й покласти, що кожна окрема людська душа має свої особливості й своєрідний розвиток, який виражається, в свою чергу, в загальних і родових формах людського душевного життя. В історії творіння світу оповідається, що Бог створив земну звірину за родом Ті (1 М. 1, 25), а людину за її окремою неподільною природою як одиничну й особливу особистість (1 М. 1, 26 і далі). Цей образ творіння цілком відповідає призначенню людини, котра, як істота безсмертна, не зникає у роді, а має власне особисте існування у часі й у вічності. Тому людина ніколи не може бути пасивним вираженням або органом загального родового життя душі. Наші слова, думки й справи народжуються не із загальної родової сутності людської душі, а з нашого окремо розвиненого, своєрідно відособленого душевного життя; лише з цієї причини вони є нашою особистою провиною або нашою особистою заслугою, яку ми ні з ким не поділяємо. Наука відзначає загальні й родові умови для явищ душевного життя взагалі, натомість священні автори мають на увазі те окреме й особливе джерело цих явищ у серці людини, виходячи з якого вони, зі своєю загальністю, стають нашим особистим станом і надбанням.

Попередні пояснення, здається, дають нам зрозуміти, що відмінність між психологічними та біблійними поглядами на сутність людської душі звідна до загальної й простої відмінності між поясненням явищ із підстав фізичних і підстав моральнісних. При дослідженні явищ душевного життя наука, відповідно до своєї загальної методи, запитує:

згідно з якими загальними умовами й законами відбуваються ці явища? І щойно вже знайдені шукані загальні умови й закони душевних явищ, наука про душу може так само легко обчислювати й визначати їхнє майбутнє виникнення та утворення, як астрономія обчислює й визначає майбутні рухи й розміщення світил небесних. Проте ця плідна метода науки, як очевидно, застосовна лише до вторинних і похідних явищ душевного життя. Кожна проста основа явищ, в якій ще не виступили визначені напрями й форми, в якій ще не окреслилися певні пункти, неприступна аналізу науки, позаяк цей аналіз завжди передбачає складність і багатоманітність явища, він потребує опорних пунктів пояснення, яких бракує кожній простій основі явищ. Якщо це справедливо взагалі, то тим паче треба погодитися, що в людській душі є щось первинне й просте, є захована людина серця, є глибинність серця, якого майбутні рухи не можуть бути обчислені згідно із загальними й необхідними умовами й законами душевного життя. Для цього найособливішого боку людського духу наука не може знайти загальних і назавжди визначених форм, які були б прив'язані до тієї чи тієї пари нервів і виникали б з необхідністю з приводу їхніх рухів.

...Серце породжує всі ті форми душевного життя, які підпорядковані загальним умовам і законам; отже, воно не може ставитися до них негативно, не може своїми безпосередніми пориваннями касувати їх. А проте серце не переносить раз і назавжди весь свій духовний зміст у ці душевні форми; в його глибинності, неприступній аналізу, завжди лишається джерело нового життя, нових порухів і прагнень, які сягають поза межі кінцевих форм душі й роблять її придатною для вічності. Тому й за тимчасових, але особливих умов завжди лишається можливість для таких надзвичайних явищ у царині душевного життя, які сягають поза межі його звичайного способу діяння. <...>

П.Юркевич

Серце та його значення у духовному житті людини, згідно з ученням слова божого. (Юркевич П. Серце і його значення в духовному житті людини за вченням слова Божого). Хроніка. 2000. № 39-40. С. 563-586.

Памфіл Юркевич

ЧИТАННЯ ПРО ВИХОВАННЯ (уривок)

Правила першого роду особливо дорогоцінні для морального виховання, яке внаслідок цього відбувається найвдаліше в колі сімейного життя. Правила другого роду особливо важливі для мистецтва навчання, яке внаслідок цього відбувається найвдаліше в школі. Але правила того й іншого роду не виключають важливості науки про виховання,

яка черпає свої настанови та вимоги з великої досвідченості та ґрунтовних міркувань усіх освічених народів, особливо ж із суворого та всебічного спостереження людської природи та суттєвих законів її розвитку та вдосконалення. Правила педагогії ґрунтуються на переказі, але тільки на тому загальному і непорушному, яке полягає в незмінній істоті людського духу та в постійних законах його розвитку. Педагогія оберігає нас від односторонності та неповноти, яка неминує пов'язана з усіма правилами переказу та особистих спостережень. Педагог, як і лікар, потребує ґрунтовної керівної теорії та не може покладатися виключно на свої обмежені досліді¹.

Виховувати треба так, щоб з вихованця вийшла людина розумна і добра. Не суспільні звичаї, не вміння жити на світі, не маса відомостей, не щастя, не користь (у всьому цьому нині часто бачать останні цілі виховання), але розумна і добра людина, ось непорушна і безперечна мета виховання, як її розуміє здоровий глузд народів. І без сумніву потрібне найкраще виховання для того, щоб воно досягало цієї очевидної дуже простої мети² <...>.

Не навчати дітей іноземним мовам, поки рідна мова не засвоєна ними належним чином отримуючи ^{освіту³, 143}.

Школа повинна розвинути в учнів глибоке і тонке почуття мови, як особливе відчуття, - почуття, якого не можна замінити жодними відомостями про мову⁴.

Вчитель займається не з розумовим апаратом вихованця, а з його живою особистістю. Учень має голову та серце, розум і волю. Відомості, які повідомляються йому, викликають у ньому певні почуття та певні прагнення волі. Справедливо, що знання і воля не одне й те саме, що можна, наприклад, знати, що таке справедливість, і не робити по справедливості. Проте відомості учню відомості мають сильний вплив на напрям його волі, або на його характер. ... при першій потребі вибрати певний шлях серед труднощів життя ми прямуємо в бік світліший, ми швидше обираємо те, що краще знаємо; як і взагалі ніколи ми не можемо бажати та обирати те, чого не знаємо. Відомості неясні та невизначені роблять особистість вихованця нерішучою та характер слабким⁵.

Гарний учитель вміє підтримати свій авторитет у власних очах учнів; але також він піклується і про те, щоб підтримати авторитет книги, яка є ніби інший учитель, або найближчий помічник учителя⁶. <...>

*П.Юркевич
Читання про виховання. М., 1865. 100 с.*

Примітки

¹⁴³ Курсив П.Д.Юркевича.

1. Юркевич П. Читання про виховання. М., 1865. С.4.є
2. Там само. С. 5.
3. Там само. С. 6.
4. Юркевич П. Читання про виховання. М., 1865. С. 54.
5. Юркевич П. Читання про виховання. М., 1865. С. 65.
6. Там само. С. 93. Як прихильник ідеї християнської гуманності, яка визначає силу добра в серці людини, педагог вірить у перетворюючу силу любові у формуванні людської особистості. Обов'язок вихователя – поважати Людину в людині, плекати неповторність, унікальність особистості.

ЧЕЛПАНОВ ГЕОРГІЙ ІВАНОВИЧ

(1862-1936)

психолог, логік, філософ

Народився 16 (28) квітня 1862 р. у м. Маріуполь Катеринославської губернії. Початкову освіту здобув у місцевому парафіяльному училищі, згодом навчався в Олександрівській Маріупольській гімназії, яку закінчив у 1883 р. із золотою медаллю. 1882 р. вступив на історико-філологічний факультет Новоросійського університету в Одесі, який закінчив у 1887 р. і був відряджений до Московського університету для підготовки до професорського звання, де після магістерського іспиту отримав звання приват-доцента. Від 1892 р. перейшов працювати до Київського університету Св.Володимира. Після захисту магістерської дисертації «Проблема сприйняття простору у зв'язку з ученням про апіорність і вродженість Ч.І. Уявлення про простір з точки зору психології» став екстраординарним професором кафедри філософії. 1904 р. захистив докторську дисертацію «Проблема сприйняття простору у зв'язку з ученням про апіорність і вродженість. Уявлення про простір з точки зору гносеології» і став ординарним професором. Від 1907 р. посідав місце завідувача кафедри філософії Московського університету. 1914 р. став організатором і першим директором Московського Психологічного інституту – одного з найкращих у тогочасній Європі.

Після більшовицької революції в житті Г. Челпанова починається трагічна доба. 1923 р. його звільняють з університету і Психологічного інституту, вчений залишається без роботи, не маючи змоги ні друкувати свої праці, ні виступати з лекціями.

У науковій творчості вченого знайшли відбиток складність і суперечливість процесу виокремлення психології з філософії і набуття нею власного наукового статусу. В працях дореволюційної доби виступає як прихильник теорії психофізичного паралелізму, стверджує самостійність психології як науки, побудованої на інтроспекції, і вважає умовою її розвою синтез аналітичних і експериментальних методів. У 20-х рр виходить за межі інтроспективної психології, зосереджуючись на вивченні свідомості як феномену культури.

Г.І. Челпанов автор підручників, що неодноразово перевидавалися, для вищих і середніх навчальних закладів з психології¹, логіки² та філософії. Основна праця, що витримала 7 прижиттєвих видань, - «Введення до філософії» (сучасне перевид., 2014)³, де розкрито завдання практичної етики, до якої належать визначені ідеали виховання дитини у соціумі.

Основні праці: «Підручник психології (для гімназій і самоосвіти)» (1917 вид. 14-е), «Демократизація школи: щодо проекту Державного комітету з народної освіти» (1918), «Твори: в 4 т.: Т. 1. «Введення в філософію» (2014) та ін.

Георгій Челпанов